

Katarzyna Sadowy

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie
ORCID: 0000-0001-5791-2236

Danuta Zajc

Szkoła Główna Handlowa w Warszawie

Interesariusze dostępnej przestrzeni publicznej na przykładzie warszawskiego Ursynowa

Streszczenie

Celem artykułu jest ocena dostosowania przestrzeni publicznych do potrzeb osób ze szczególnymi potrzebami przez określone podmioty i instytucje odpowiedzialne za tego typu działania na przykładzie wybranego studium przypadku (Dzielnicy Ursynów m.st. Warszawy). Analizą objęto takie usługi użyteczności publicznej jak: biblioteki, domy kultury, urząd dzielnicy, transport publiczny, kościoły oraz przestrzenie otwarte, łączące wybrane funkcje. Celami szczegółowymi prezentowanego studium są: ocena różnic występujących między właścicielami/zarządcami przestrzeni, wskazanie lidera, którego działania mogą wpływać na ogólną jakość przestrzeni, oraz identyfikacja barier i dobrych praktyk. W artykule wykorzystano materiał z badań terenowych, obserwacji uczestniczącej przeprowadzonej w okresie marzec–maj 2022 r. oraz w listopadzie 2023 r. i studiów literatury, zrealizowanych z uwzględnieniem ogólnodostępnych baz danych i informacji publicznych.

Na podstawie dostępnych danych zidentyfikowano bariery i dobre praktyki. Liderem tworzącym tak formalne, jak nieformalne standardy (dobre wzorce) postępowania jest samorząd terytorialny, na poziomie miejskim i dzielnicowym. Przeszkody utrudniające rozpowszechnianie właściwych rozwiązań to: niewystarczająca współpraca między interesariuszami – zarówno wewnątrz struktur samorządowych, jak i międzysektorowa, konflikty interesów wśród użytkowników przestrzeni oraz potrzeba znacznych

nakładów finansowych. Niedostateczna świadomość części indywidualnych użytkowników przestrzeni skutkuje zachowaniami obniżającymi jej dostępność.

Słowa kluczowe: dostępność, niepełnosprawność, przestrzeń publiczna, samorząd, Warszawa
Kody klasyfikacji JEL: H7, H8

1. Wprowadzenie

Przestrzeń publiczna stanowi kluczowy element miast i gmin. Umożliwia powiązanie wszystkich pozostałych funkcji w przestrzeni, łączy je i zapewnia możliwość poruszania się między konkretnymi lokalizacjami. Służy także rekreacji, organizacji spotkań i przebywaniu wśród innych ludzi. Dlatego też jej dostępność dla wszystkich użytkowników jest zagadnieniem niezwykle ważnym, podlegającym zarówno regulacjom prawnym, jak i działaniom oddolnym.

Przestrzeń publiczna została zdefiniowana w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym jako „obszar o szczególnym znaczeniu dla zaspokajania potrzeb mieszkańców, poprawy jakości ich życia i sprzyjający nawiązywaniu kontaktów społecznych ze względu na jego położenie oraz cechy funkcjonalno-przestrzenne” [Dz.U. 2003 nr 80, poz. 717]. Ma więc ona wymiar fizyczny, funkcjonalny oraz społeczny. Nie jest zdefiniowana jako własność publiczna, lecz jako przestrzeń, która służy ogółowi – nie tylko do zaspokajania indywidualnych potrzeb, ale także budowania więzi społecznych. W literaturze wielokrotnie zagadnienie przestrzeni publicznej łączone jest z zagadnieniami sfery publicznej, sprawiedliwości i demokracji [Habermas, 2021; dyskusja na temat myśli Habermasa zob. m.in. Finlayson, 2005; Jaskułowski, 2010; Terzi, Tonnelat 2017; Jacobs, 1961 i dyskusja na temat myśli Jacobs zob. m.in. Wendt, 2009; Campanella, 2011]. Zdanie Sennetta [2001] o możliwości spotkania Innego jako o konstytutywnej cesze miasta zostało przez niego rozwinięte w postaci rozważań etycznych o istocie miasta [Sennett, 2018] i doczekało się odpowiedzi w dyskusji polityczno-społecznej [McGuirk, 2018]. Ograniczenie dostępu do konkretnych przestrzeni z powodów ekonomicznych lub politycznych bywa przedmiotem burzliwych debat lub demonstracji [Mitchell, 1995; Tufekci, Wilson, 2012; Said, 2015].

W debacie publicznej wyrażane bywają poglądy sugerujące, że przestrzeń można określić jako publiczną tylko wtedy, gdy jest całkowicie i nieprzerwanie dostępna, niezależnie od pory dnia czy roku, a korzystanie z niej nie wiąże się z żadnymi opłatami. W zestawieniu z celem kształtowania takiej przestrzeni, jaki został przywołany w ustawie, jak również z praktyką korzystania z przestrzeni publicznej, podejście takie skutkuje nadmiernym ograniczeniem przypisywanego jej zakresu znaczeniowego. W niniejszej analizie przestrzeń publiczna rozumiana jest szeroko i ma następujące cechy:

- przestrzeń występująca zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz budynków i budowli, której dostępność nie jest ograniczona do wybranej grupy osób (ulice, parki, place, stacje trans-

portu publicznego w zakresie dostępności dla pasażerów, obiekty użyteczności publicznej w zakresie określonym wymogami funkcjonalnymi, np. przestrzenie dla interesantów w urzędach, z wyłączeniem pomieszczeń dostępnych jedynie dla pracowników);

- przestrzeń dostępna przez całą dobę, niezależnie od pory dnia i roku (ulice, place) oraz zamykana czasowo (urzędy, niektóre przestrzenie sportu i rekreacji, stacje metra);
- przestrzeń służąca zaspokojeniu różnego rodzaju potrzeb społecznych, niemająca charakteru komercyjnego (kultura, religia, sprawy administracyjne, transport publiczny), która może jednak wymagać pewnego rodzaju odpłatności (opłata za kartę biblioteczną, opłata za przejazd transportem publicznym);
- przestrzeń należąca do różnych właścicieli i/lub będąca w zarządzie różnych interesariuszy.

Dostępność nie oznacza więc rezygnacji z ograniczeń czasowych lub ekonomicznych. Są one jednak uwarunkowane racjonalnym funkcjonowaniem podmiotów świadczących usługi oraz zarządzających danym miejscem. Przedmiotem analizy są natomiast ograniczenia, z jakimi mogą spotykać się osoby o szczególnych potrzebach fizycznych, wynikających z ograniczeń w poruszaniu się, widzeniu i/lub słyszeniu. O ile określone wyżej ograniczenia dostępności mogą być i niezbędne, i racjonalne, o tyle niemożność lub trudność w korzystaniu z usług społecznych i obiektów użyteczności publicznej ze względu na szczególne potrzeby powinna być ograniczana i eliminowana.

Sposób zapewnienia dostępności architektonicznej został w pewnym zakresie uregulowany przez ustawodawcę w odnośnym rozporządzeniu [Dz.U. 2002 nr 75, poz. 690], które stanowi katalog rozwiązań, lecz nie wyczerpuje wszystkich problemów związanych z korzystaniem z przestrzeni. Realizacja stosownych przepisów, a także dodatkowe inicjatywy czy szczególna staranność w zapewnieniu dostępności leżą już po stronie osób zarządzających danym obiektem lub terenem. W miastach i gminach, a szczególnie w dużych aglomeracjach miejskich, przestrzeń publiczna i jej dostępność są kształtowane przez wiele podmiotów, będących właścicielami, zarządcami i użytkownikami. Stanowią oni szerokie spektrum interesariuszy tej przestrzeni, którzy w różny sposób z niej korzystają (lub pragną korzystać) i na nią wpływają [Soulier, 2012; Lindenau, Böhrer-Baedeker, 2014; Damurski, Pluta, Maier, Andersen, 2019; Żylski, 2016], reprezentując przy tym interes publiczny, prywatny lub wspólnotowy [Williams, Green, 2001]. Właściwa identyfikacja interesariuszy jest obecnie uważana za jedno z kluczowych zadań w kształtowaniu przestrzeni [New Urban Agenda, 2022]. W niniejszym artykule, który przedstawia wybrane studium przypadku, skupiono się na dwóch zasadniczych grupach interesariuszy. Z jednej strony są to osoby niepełnosprawne lub ze szczególnymi potrzebami, których interesy są wyrażane w dyskursie publicznym lub w procesie kształtowania przestrzeni także przez organizacje reprezentujące te osoby. Z drugiej strony są to instytucje władające przestrzenią publiczną i kształtujące jej dostępność poprzez rozwiązania prawne (krajowe lub lokalne), inwestycje oraz bieżące działania, w tym utrzymanie budynków, budowli i infrastruktury. Uwzględniono w związku z tym rozwiązania legislacyjne przyjmowane na poziomie krajowym oraz w m.st. Warszawa. W ramach badanego studium przypadku, jakim jest dzielnica Ursynów, analizą objęto wybrane typy

przestrzeni publicznych i wskazano zakres, w jakim poszczególne instytucje mogą podejmować i faktycznie podejmują działania na rzecz dostępności. Opisano także zachowania innych użytkowników przestrzeni, którzy tworzą bariery przestrzenne na skutek nieprzeemyślanych zachowań. Za szczególne potrzeby istotne dla niniejszej analizy uznano te, które dotyczą ludzi:

- poruszających się na wózkach inwalidzkich, za pomocą kul, lasek i innego sprzętu pomocnego w chodzeniu,
- niewidomych i niedowidzących,
- niedosłyszących i niesłyszących.

Analizą objęto funkcje o dużym znaczeniu społecznym: biblioteki, transport publiczny, urząd dzielnicy, kościoły, instytucje kultury, a także ogólny komfort poruszania się pieszo po warszawskim Ursynowie. Zbadano dostępność w znaczeniu rozmieszczenia poszczególnych obiektów użyteczności publicznej na obszarze dzielnicy oraz fizyczne bariery lub ułatwienia dla osób o wskazanych wyżej szczególnych potrzebach. Artykuł obejmuje wybrany zakres zagadnień oraz interesariuszy, a takie zagadnienia jak dostępność ośrodków edukacyjnych czy narastający problem korzystania z przestrzeni przez osoby z chorobami neurodegeneratywnymi [Blackman i in., 2003] wykraczają poza przyjęty obszar analizy.

Należy przy tym zauważyć, że zarówno w orzecznictwie, jak i w prawodawstwie polskim nie ma obecnie ujednoliconej definicji niepełnosprawności. Podstawą prawną działań zmierzających do niwelowania omawianych w artykule barier jest międzynarodowa Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych [ONZ, 2006, dalej Konwencja ONZ], która w Polsce zaowocowała programem „Dostępność Plus” [Portal Funduszy Europejskich, 2022] oraz przyjętą w 2019 r. ustawą z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami [Dz.U. 2019 poz. 1696]. Jednocześnie nadal obowiązująca ustawa z 1997 r. [Dz.U. 1997 nr 123, poz. 776] odnosi się do osób niepełnosprawnych. Można stwierdzić, że Konwencja ONZ oraz ustawa z 2019 r. rozszerzają spektrum problemów utrudniających funkcjonowanie społeczne na wielu płaszczyznach, podczas gdy ustawa z 1997 r. definiuje osoby niepełnosprawne poprzez ich niezdolność do pracy. Nowe podejście ma wymiar społeczny, tzn. koncentruje się na utrudniających funkcjonowanie barierach, które należy usuwać, aby zapewnić równość i dostępność, a nie na definiowaniu osób poprzez ich cechy fizyczne. W artykule pojęcia osób niepełnosprawnych i o szczególnych potrzebach są używane wymiennie, w zakresie wskazanym wyżej.

2. Współczesne podejście do dostępności przestrzeni dla osób ze szczególnymi potrzebami

Demokracja i sprawiedliwość społeczna musi obejmować możliwość korzystania z infrastruktury miejskiej oraz obiektów użyteczności publicznej przez wszystkich potencjalnych użytkowników. Ostatnie 30 lat to okres rosnącej wrażliwości na szczególne potrzeby osób

o ograniczeniach fizycznych. Jej wyrazem są nowe regulacje prawne i rozwiązania techniczne na poziomie lokalnym, krajowym i międzynarodowym. Dwudziestego grudnia 1993 r., podczas 48. sesji Zgromadzenia Ogólnego ONZ, przyjęto dokument zawierający Standardowe Zasady Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych [ONZ, 1993, dalej Standardowe Zasady ONZ]. Nie jest on prawnie wiążący, ale stanowi podstawowy dokument referencyjny wykorzystywany przy tworzeniu polityki wielu organizacji, państw i władz lokalnych w kwestii niepełnosprawności. Opisane w nim zasady odnoszą się do podstawowych działań, jakie powinny podejmować władze różnego szczebla w celu poprawy życia i aktywności osób niepełnosprawnych. Głównym założeniem Standardowych Zasad ONZ jest równość szans jako podstawowe prawo człowieka.

Dokument obejmuje 22 zasady, stanowiące wytyczne w zakresie polityki oraz propozycje konkretnych działań, a podstawową regułą odnoszącą się wprost do środowiska fizycznego i przestrzeni publicznej jest zasada nr 5, wskazująca znaczenie dostępności w procesie wyrównywania szans we wszystkich sferach życia społecznego. W stosunku do osób niepełnosprawnych państwa powinny inicjować programy działania zmierzające do udostępnienia im środowiska zbudowanego oraz wprowadzić rozwiązania ułatwiające dostęp do informacji i komunikacji interpersonalnej [Trociuk, 2011, s. 12]. Przykładem podejmowania zobowiązań na poziomie lokalnym jest bazująca na Standardowych Zasadach ONZ deklaracja barcelońska, przyjęta przez 56 przedstawicieli miast europejskich podczas konferencji „Miasto i niepełnosprawni” w 1995 r. Celem deklaracji jest wdrażanie w lokalnym prawodawstwie zapisów dotyczących integracji osób niepełnosprawnych w społeczeństwie oraz współpraca władz samorządowych z organizacjami reprezentującymi interes osób niepełnosprawnych.

Tak zwana Agenda 22 nakreśla sposób wdrażania polityki na rzecz osób niepełnosprawnych w społecznościach lokalnych. Obejmuje ona zbiór pytań bazujących na 22 Standardowych Zasadach ONZ. Część zapisów Agendy 22 odnosi się do polityki społecznej, pozostałe dotyczą zaś głównie spraw przestrzennych, w tym dostępności środowiska fizycznego oraz informacji i komunikacji, w celu zapewnienia warunków do aktywizacji osób niepełnosprawnych. Agenda 22 zaleca, aby sprawy związane z dostępnością środowiska dla różnych grup osób niepełnosprawnych, uwzględniające ich potrzeby, możliwości fizyczne oraz percepcję, były brane pod uwagę już od samego początku procesu inwestycyjnego, na początkowym etapie projektowania [Lokalne Władze, 2002, s. 15–16].

Konwencja ONZ jest jednym z najnowszych i najważniejszych dokumentów międzynarodowych, a o jej przyjęcie starali się na arenie międzynarodowej przedstawiciele środowisk osób niepełnosprawnych. Podkreślono w niej znaczenie projektowania uniwersalnego oraz konieczność wprowadzenia przez poszczególne państwa standaryzacji rozwiązań przestrzennych, które zapewniłyby wszystkim użytkownikom dostęp do poszczególnych obiektów. Wskazano tu także rolę technologii informatycznych służących pozyskiwaniu informacji, w tym informacji o dostępności przestrzeni dla osób o ograniczonej percepcji [Lokalne Władze, 2002, s. 16].

Na poziomie Unii Europejskiej (UE) prawa i potrzeby osób niepełnosprawnych zostały wymienione w kluczowym dokumencie, tj. Karcie Praw Podstawowych [Dz. U. UE 2012/C

326/02], której art. 26 mówi o tym, iż UE uznaje i szanuje prawo osób niepełnosprawnych do korzystania ze środków mających zapewnić im samodzielność oraz integrację społeczną. W marcu 2021 r. Komisja Europejska (KE) przyjęła strategię na rzecz praw osób niepełnosprawnych na lata 2021–2030 [Rezolucja 2017/2127 (INI); M.P. 2021, poz. 218]. Dokument ten opiera się na ocenie i doświadczeniach wyniesionych z realizacji poprzedniej europejskiej strategii w sprawie niepełnosprawności (na lata 2010–2020).

Mimo decyzji przyjętych na poziomie międzynarodowym i postępów poczynionych w ostatnim dziesięcioleciu osoby niepełnosprawne napotykają nadal poważne trudności i są bardziej zagrożone ubóstwem i wykluczeniem społecznym [WHO, 2022, s. 60–65; Wood, Dolmage, Price, Lewiecki-Wilson, 2014]. Celem nowej strategii jest więc zapewnienie, aby wszystkie osoby niepełnosprawne w Europie mogły korzystać z przysługujących im praw, miały równe szanse i równy dostęp do uczestnictwa w życiu społecznym i gospodarczym, były w stanie decydować, gdzie, jak i z kim mieszkają, mogły przemieszczać się swobodnie, niezależnie od swoich potrzeb w zakresie wsparcia, oraz nie doświadczały dyskryminacji.

W nowej strategii KE przedstawiono zestaw działań i inicjatyw przewodnich w różnych dziedzinach i określono przyświecające im priorytety, takie jak:

- dostępność: czyli możliwość swobodnego przemieszczania się i pobytu, a także uczestniczenia w procesie demokratycznym;
- godność i możliwość prowadzenia niezależnego życia, szczególnie w kwestii deinstytucjonalizacji, ochrony socjalnej i niedyskryminacji w miejscu pracy;
- równe uczestnictwo, ochrona przed wszelkimi formami dyskryminacji i przemocy, zapewnienie równych szans i dostępu do wymiaru sprawiedliwości, edukacji, kultury, sportu i turystyki oraz usług zdrowotnych;
- rola UE jako lidera dającego przykład;
- zobowiązanie UE do realizacji tej strategii;
- promowanie praw osób niepełnosprawnych na całym świecie.

W praktyce i w literaturze coraz częściej podnosi się także kwestię dostępności funkcji, które kiedyś były postrzegane jako bardzo trudne lub mało istotne w kontekście dostosowania dla osób niepełnosprawnych. Obecnie spektrum dyskursu jest szerokie: od precyzyjnej analizy stopnia niepełnosprawności [de Hollander, Proper, 2018] poprzez aktywność sportową i turystyczną [Rimmer, Riley, Wang, Rauworth, 2017; Benjamin, Bottone, Lee, 2018], po udział w konferencjach naukowych [Albin, 2020]. Kluczowa pozostaje jednak dostępność podstawowych funkcji użyteczności publicznej.

Warto zwrócić też uwagę na szczególną rolę lidera, a więc tworzenie dobrych wzorców i przykładów. Jest ono widoczne zwłaszcza na poziomie międzynarodowym, choć ma swój odpowiednik również na poziomie lokalnym. Wdrażanie zasad nie tylko wpływa bezpośrednio na dostępność konkretnego miejsca czy obiektu – wyznacza także standard społeczny, pokazuje pożądane rozwiązania, które mogą być multiplikowane przez różnych interesariuszy, i w fizyczny, widoczny sposób wyraża zasadę równości i solidarności.

3. Regulacje krajowe w zakresie dostępności

Podstawowymi dokumentami odnoszącymi się do zagadnienia dostępności na gruncie prawa polskiego są Konstytucja oraz uchwała Sejmu RP – Karta Praw Osób Niepełnosprawnych. Obydwa akty odnoszą się w swoich zapisach do przeciwdziałania dyskryminacji w dostępie do życia publicznego. Zgodnie z Konstytucją państwo polskie zapewnia osobom niepełnosprawnym pomoc w „zabezpieczeniu egzystencji, przysposobieniu do pracy oraz komunikacji społecznej” [Dz.U. 1997 nr 78, poz. 483, art. 69]. Z kolei w przyjętej w 1997 r. przez Sejm RP Karcie Praw Osób Niepełnosprawnych znajduje się zapis, że osoby niepełnosprawne „mają prawo do niezależnego, samodzielnego i aktywnego życia oraz nie mogą podlegać dyskryminacji” [M.P. 1997 nr 50, poz. 474 i 475].

Zasady te są wcielanie w życie za pomocą odpowiednich regulacji prawnych. Ustawa o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych stanowi, że rehabilitacja społeczna, mająca na celu umożliwienie osobom niepełnosprawnym uczestnictwo w życiu społecznym, realizowana jest m.in. przez likwidację barier w komunikowaniu się, w tym w szczególności barier architektonicznych i transportowych [Dz.U. 2010 poz. 1407, art. 9].

Ustawa – Prawo budowlane, podstawowy dokument w zakresie kształtowania przestrzeni, wskazuje, że każdy projekt budowlany powinien uwzględniać „niezbędne warunki do korzystania z obiektów użyteczności publicznej i mieszkaniowego budownictwa wielorodzinnego przez osoby niepełnosprawne, w szczególności poruszające się na wózkach inwalidzkich” [Dz.U. 2021 poz. 1986, art. 5 pkt. 4]. Interpretacja tego zapisu odnosi się często do zapewnienia jedynie fizycznego dostępu, z pominięciem tzw. dostępu równoprawnego. W wyniku tak ujętego zapisu, choć w swoich założeniach bardzo słusznego, powstają obiekty i przestrzenie, które nie spełniają faktycznie warunków pełnej dostępności. Główną przyczyną tego stanu rzeczy jest niska świadomość potrzeb poszczególnych grup niepełnosprawności i brak wystarczających standardów (norm), które byłyby umocowane prawnie [Lokalne Władze, 2002, s. 10–11]. Jak wspomniano, niektóre szczegółowe rozwiązania zawierają tzw. warunki techniczne [Dz.U. 2002 nr 75, poz. 690]. Dotyczą one budynków użyteczności publicznej, które powinny być dostosowane do potrzeb osób niepełnosprawnych poprzez zapewnienie dostępu do całego budynku lub tych jego części, z których te osoby mogą korzystać [Trociuk, 2021, s. 8].

Istotne jest również, w jaki sposób te regulacje są faktycznie wdrażane na poziomie lokalnym i jacy interesariusze mają na to największy wpływ. Poza wskazanymi wyżej regulacjami w Polsce nie ma przyjętych na poziomie krajowym wytycznych w zakresie dostępności przestrzeni publicznych. W wybranych polskich miastach wprowadzono standardy dostępności przestrzeni miejskich. Jak uważają niektórzy, brak całościowej koncepcji udostępniającej przestrzeń publiczną osobom niepełnosprawnym za pośrednictwem zharmonizowanych i jednolitych standardów, a także nowoczesnych rozwiązań to obecnie główny problem szerokiego wdrażania programu aktywizacji osób niepełnosprawnych [Mateja, 2020]. W 2017 r. przyjęto Standardy Dostępności dla m.st. Warszawy dla potrzeb planowania,

projektowania, budowy, przebudowy, remontów infrastruktury i przestrzeni oraz zamieszczania informacji miejskich, które obowiązują dla wszystkich inwestycji miejskich rozpoczętych po wprowadzeniu zarządzenia i precyzują parametry elementów architektonicznych dla przestrzeni zewnętrznych, pomieszczeń i informacji (wizualnej, głosowej i dotykowej) [Wsparcie Warszawa, 2023].

Stowarzyszenia i organizacje poprzez swoje działania związane z poszerzaniem dostępności przestrzeni publicznej starają się promować ideę projektowania uniwersalnego [m.in. Gawron, 2017, Tota, 2017; Szalewicz, 2018]. Idea ta w Polsce jest upowszechniana między innymi przez Fundację Integracja oraz Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych. Projektowanie uniwersalne jest „strategicznym podejściem do planowania i projektowania zarówno produktów, jak i odpowiedniego otoczenia, mających na celu promowanie społeczeństwa włączającego wszystkich obywateli oraz zapewniającego im pełną równość oraz możliwość uczestnictwa w życiu społecznym” [Budowlane ABC, 2022]. Projektowanie uniwersalne miało dotychczas status standardów zalecanych do stosowania. Teraz znajdują się one w ustawie o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami [Dz.U. 2020 poz. 1062, dalej Ustawa OZDOZSP], co oznacza, że są obligatoryjne dla wymienionych w niej podmiotów.

Wymogi prawne mają więc zróżnicowany charakter. Zastosowanie warunków technicznych, podobnie jak standardów przyjętych przez m.st. Warszawę, dotyczy nowych inwestycji lub obiektów, które, także z innych przyczyn, poddawane są daleko idącym zmianom. Także obligatoryjny wymóg wynikający z wydatkowania środków publicznych odnosi się do inwestycji rozpoczętych po wprowadzeniu regulacji. Tymczasem znaczna część środowiska zbudowanego miast już istnieje, a jej przekształcanie zależy od świadomości oraz możliwości (organizacyjnych i finansowych) interesariuszy.

W ocenie analizowanej przestrzeni wzięto pod uwagę wymogi ustawodawcy, zapisy Standardów Dostępności m.st. Warszawy oraz wytyczne organizacji pozarządowych [SISKOM, 2013; Lokalne Władze, 2022; Kowalski, 2016; PZN, 2014].

4. Ursynów – charakterystyka i uwarunkowania

Podobnie jak w wielu polskich miastach przestrzeń w Warszawie charakteryzuje się nadal występowaniem barier architektonicznych, takich jak zbyt wysokie krawężniki, za wąskie chodniki i schody będące główną formą pokonywania różnicy poziomów. Osobom niepełnosprawnym utrudniają, a w wielu wypadkach wręcz uniemożliwiają one dotarcie do celu.

Rodzaje barier i specyfika przestrzeni są związane z ogólnym charakterem zabudowy. Dzielnica Ursynów obejmuje południowe rejony Warszawy i dzieli się wyraźnie na dwie części, oddzielone ul. Puławską. Po stronie zachodniej znajduje się przede wszystkim budownictwo jednorodzinne, a struktura przestrzenna i funkcjonalna nie odbiega tam znacząco od charakteru gmin ościennych Warszawy. Po stronie wschodniej znajdują się natomiast wielorodzinne

osiedla mieszkaniowe, w części zbudowane w latach 70. i 80. XX w., a następnie uzupełniane nowszą zabudową w okresie transformacji. Ursynów jest jedną z najdynamiczniej rozwijających się części aglomeracji warszawskiej. Decyduje o tym atrakcyjne położenie i bardzo dobra komunikacja z centrum miasta dzięki jednej z dwóch linii metra. W 2022 r. Ursynów liczył około 145 tys. mieszkańców [Urząd m.st. Warszawy, 2022] i zajmował powierzchnię 44,6 km², co stanowiło 8,6% ogólnej powierzchni Warszawy (trzecie miejsce pod względem wielkości dzielnic). Stanowi on więc znaczący teren do działań w zakresie dostępności przestrzeni. Charakteryzuje się także swobodną, jak na stolicę, zabudową i na ogół zapewnia możliwość instalowania nowych elementów przestrzeni, które są niezbędne dla osób o szczególnych potrzebach. Jednocześnie jest dzielnicą rozległą i zapewnienie dostępności w zakresie różnych sposobów przemieszczania się może stanowić wyzwanie.

W 1971 r., kiedy rozstrzygnięto konkurs na zagospodarowanie Ursynowa Północnego, docelowo miało tu zamieszkać 140 tys. ludzi w kilku osiedlach liczących po 40 tys. mieszkańców każde. Między dość luźno usytuowanymi blokami miały powstać centra społeczne i usługowe – szkoły, żłobki, przychodnie, kompleks handlowy z kinem, dwa szpitale. W projektowaniu zagospodarowania przestrzennego dzielnicy uczestniczyli socjologowie, celem było bowiem stworzenie tkanki społecznej, zintegrowania mieszkańców wokół powstających centrów osiedli [Pańkow, 2017]. Do współpracy zaproszono specjalistów od krajobrazu i innych naukowców zajmujących się zagadnieniami związanymi z człowiekiem i jego środowiskiem mieszkalnym [Prządak, 2021, s. 11]. Nowoczesne osiedle miało być przede wszystkim przyjazne. Choć nie udało się zrealizować w pełni planów związanych z powstaniem obiektów handlowych i edukacyjnych, to pojawiły się kluby mieszkańców, samoobsługowe pralnie, a nawet sauny wzorowane na skandynawskich rozwiązaniach [Prządak, 2021, s. 12]. Również problemy pierwszych lat funkcjonowania ułomnych jeszcze osiedli spowodowały, że Ursynów osiągnął wyższy niż w innych zespołach osiedlowych stopień integracji społecznej [Rogiński, 2017, s. 45].

Przestrzeń publiczną Ursynowa stanowią m.in. obszerne i starannie zaprojektowane tereny zielone wewnątrz osiedli, powiązane przejściami podziemnymi, dzięki którym nie trzeba na obszarze Ursynowa Północnego przechodzić przez ulicę, lecz korzysta się na ogół z długich ramp o łagodnym spadku. Na Ursynowie występują jednak typowe dla okresu powstania dzielnicy rozwiązania, takie jak zróżnicowanie poziomów terenu i łączące je schody, meandrujące alejki i ulice czy ciągi pieszo-jezdne, na których obecnie parkują samochody. Należy zwrócić również uwagę na rosnącą liczbę zamkniętych kompleksów budynków. Jednolita przestrzeń pasma ursynowsko-natolińskiego ulega prywatyzacji i fragmentacji. Odrębność prywatnych obszarów mieszkaniowych coraz częściej podkreślają ogrodzenia, szlabany i urządzenia elektryczne, które są nie bez znaczenia w kontekście dostępnej przestrzeni publicznej [Królikowski, 2014, s. 241 i 253]. Rozwój usług komercyjnych i rosnąca liczba sklepów, oprócz ich licznych zalet, skutkują pojawianiem się w przestrzeni publicznej kolejnych obiektów, takich jak tablice, elementy dekoracyjne, stragany.

5. Dostępność transportu publicznego, bibliotek, domów kultury, kościołów oraz Urzędu Dzielnicy Ursynów

Zgodnie z Ustawą OZDOZSP do zapewnienia dostępności architektonicznej zobowiązane są podmioty publiczne oraz inne, jeżeli realizują one zadania finansowane ze środków publicznych. W takim przypadku obowiązek zapewnienia dostępności dotyczy zadania, na które pozyskano takie środki [Kowalski, 2013]. O ile więc warunki techniczne dotyczą wszystkich podmiotów, o tyle podmioty publiczne muszą spełnić dodatkowe wymogi nałożone na nie albo dobrowolnie (jak Standardy Dostępności dla m.st. Warszawy), albo w związku z pełnieniem przez nie funkcji podmiotów finansów publicznych.

Pod względem własnościowym na Ursynowie można wyróżnić trzy rodzaje obszarów. Zabudowa jednorodzinna po stronie zachodniej ul. Puławskiej jest w przeważającej części prywatna, ale są na niej zlokalizowane biblioteki i ośrodek kultury. Na terenie dzielnicy znajdują się dwa rozległe obszary należące do Skarbu Państwa: teren wyścigów oraz Las Kabacki, które nie wchodzą w zakres niniejszej analizy. W pozostałej części dzielnicy, w zabudowie wielorodzinnej występuje zarówno miejska, jak i prywatna własność gruntów, z których większość znajduje się we władaniu 11 spółdzielni budowlano-mieszkaniowych [Na Ursynowie, 2023]. Spółdzielnie mieszkaniowe są ważnymi interesariuszami, również ze względu na realizowane działania o charakterze społecznym oraz mieszczące się w ich zasobach obiekty o funkcjach społecznych, edukacyjnych i kulturalnych.

Obiekty wybrane do prezentowanej analizy (transport publiczny, urząd dzielnicy, biblioteki, domy kultury, kościoły) mają istotne znaczenie dla osób o szczególnych potrzebach z uwagi na ich uczestnictwo w życiu społecznym, samodzielność i poczucie włączenia społecznego.

Kręgosłup transportu publicznego na Ursynowie stanowi linia metra. Jego uzupełnieniem jest stale rozwijany i ulepszany transport autobusowy. W rezultacie analizą objęto pięć stacji metra oraz 70 przystanków autobusowych. Ich jakość jest w dużym stopniu pochodną całościowej miejskiej polityki Warszawskiego Transportu Publicznego (WTP) oraz Zarządu Dróg Miejskich (ZDM). Od 2013 r. wszystkie kursy są obsługiwane przez autobusy niskopodłogowe [WTP, 2023].

Istotna jest także dostępność przystanków komunikacji publicznej, gdzie utrudnieniem mogą być zbyt wąskie perony czy dojścia do nich, brak utwardzonego chodnika lub brak alternatywy dla schodów [SISKOM, 2013, s. 15].

W 2023 r. wszystkie 70 objętych analizą przystanków autobusowych na terenie dzielnicy Ursynów (po obu stronach ul. Puławskiej) było wyposażone w nowe perony, ułatwiające także korzystanie z komunikacji miejskiej osobom niedowidzącym. Niemniej na części przystanków zaobserwowano jednak takie problemy jak wąskie perony (szczególnie po zachodniej stronie ul. Puławskiej) oraz przeszkody w postaci latarni, słupów czy źle ustawionych koszy na śmieci. Ten ostatni problem wynika z przemieszczania koszy podczas ich opróżniania przez służby miejskie, w związku z czym nie występuje stale w tych samych lokalizacjach. Dotyczy to również wystawiania reklam lub stoisk (np. w okolicy wejść do stacji metra Kabaty i Stokło-

sy). W niektórych miejscach można zaobserwować zły stan chodników prowadzących do przystanków lub obiektów użyteczności publicznej, w tym także nierówności i wybrzuszenia spowodowane przez rozrastające się korzenie drzew. Dotyczy to m.in. ul. Kłobuckiej, w okolicy istotnych placówek, takich jak biblioteka, Miejsce Aktywności Lokalnej oraz ośrodek wsparcia dla cudzoziemców, ul. Fanfarowej (przy bibliotece publicznej), gdzie na niektórych odcinkach w ogóle brakuje chodników oraz otoczenia Domu Sztuki przy metrze Ursynów czy Natolińskiego Ośrodka Kultury. Na prowadzących do nich trasach pieszych od przystanków transportu publicznego pojawiają się bariery w postaci stopni i przewężeń. W tym ostatnim przypadku nie dotyczy to chodników położonych wzdłuż głównych ulic, wyremontowanych przez ZDM, ale tych znajdujących się bezpośrednio przy ośrodkach kultury, zarządzanych przez spółdzielnie mieszkaniowe. Także tam, gdzie występują równe nawierzchnie, problem może być organizacja przestrzeni osiedli dostosowanej przede wszystkim do funkcji parkingowej – wydzielenie miejsc postojowych, słupki, przewężenia (okolice metra Kabaty).

Można więc stwierdzić, że w zakresie działań interesariuszy publicznych, takich jak WTP i ZDM, istnieje konsekwentna strategia nakierowana na działania zwiększające dostępność, problem stanowią natomiast działania bieżące, takie jak stawianie śmietników i innych obiektów ruchomych (misy na kwiaty, reklamy na chodnikach) czy bieżące naprawy. Wiąże się to także z brakiem koordynacji działań innych podmiotów infrastrukturalnych, stawiających słupki znaków drogowych, słupy sieci napowietrznych oraz słupy oświetleniowe. Z kolei dojście od miejsca zamieszkania do wyremontowanej części ulicy może być utrudnione ze względu na wcześniej przyjęte rozwiązania urbanistyczne (schody) lub techniczne zużycie nawierzchni. Działaniem, na które WTP ma najmniejszy wpływ, są zachowania indywidualnych użytkowników. Nagminnym problemem jest blokowanie chodników i dróg przez zaparkowane na nich samochody, a w niektórych przypadkach także handel uliczny.

Kolejnym ważnym interesariuszem jest urząd dzielnicy, którego siedziba znajduje się w specjalnie przeznaczonym na ten cel budynku, dobrze skomunikowanym, zlokalizowanym mniej więcej w centrum dzielnicy, przy stacji metra i przystankach autobusowych. Na parkingu przewidziano miejsca postojowe dla pojazdów osób o szczególnych potrzebach. Budynek usytuowany jest na poziomie gruntu, brakuje więc bariery architektonicznej w postaci schodów. Drzwi do urzędu rozsuwają się automatycznie (modyfikacja dokonana w 2008 r.), co w znacznym stopniu ułatwia dostanie się na teren obiektu osobom na wózkach inwalidzkich czy chodzącym o kulach. Drzwi oznakowano w sposób, który ułatwia zauważenie ich przez osoby słabowidzące. Osoby słabowidzące i niewidome mogą wchodzić na teren budynku z psem przewodnikiem.

W budynku zamontowano przestronne windy, wyposażone w panel z wypukłymi przyciskami do przywoływania dźwigu oraz sygnalizacją głosową (modyfikacja dokonana w 2008 r.). Przed wejściem do wind w posadzce zainstalowano panel ostrzegawczy z wypustkami. Wysokość stanowisk obsługi w specjalnie przeznaczonej do tego sali jest obniżona, dogodna dla wszystkich. Meble ustawiono z zachowaniem zasady jednej linii, co pozwoliło uzyskać dobrze zorganizowaną i przejrzystą przestrzeń komunikacyjną, wolną od przeszkód.

Pod schodami ustawiono meble i tablice informacyjne, dzięki czemu osoby z niepełnosprawnością narządu wzroku nie są narażone na uderzenie głową o spód schodów. Zapewniono również czytelną informację wizualną: numerki nad stanowiskami są duże, kontrastowe i dobrze widoczne. Ponadto budynek wyposażono w ścieżki dotykowe, które ułatwiają poruszanie się po nim osobom z niepełnosprawnością wzroku, oraz w pętlę indukcyjną, umożliwiającą osobom z aparatem słuchowym lub implantem ślimakowym prawidłowe słyszenie w przestrzeni publicznej.

W budynku znajdują się uniwersalnie zaprojektowane toalety, co jest ważne nie tylko dla osób z omawianymi niepełnosprawnościami, ale także dla innych interesantów, którzy ze względu na stan zdrowia potrzebują dostępu do toalety czy pitnej wody.

Oprócz wyeliminowania barier architektonicznych duże znaczenie ma również przygotowanie pracowników Wydziału Obsługi Mieszkańców do kontaktów z osobami o szczególnych potrzebach. Odpowiednią pomoc mogą otrzymać osoby niesłyszące, a także niepełnosprawne intelektualnie. Osoby o szczególnych potrzebach mogą korzystać z wydzielonego pokoju, która zapewnia prywatność i atmosferę komfortu psychicznego.

Biblioteki na Ursynowie są usytuowane w sposób bardzo racjonalny i poprawny pod względem funkcjonalnym. Piętnaście placówek dla dorosłych, dzieci i młodzieży jest rozmieszczonych równomiernie na terenie dzielnicy, co zapewnia dostęp do księgozbioru większości mieszkańców. Przeważająca część analizowanego obszaru po wschodniej stronie ul. Puławskiej znajduje się w odległości nie większej niż 15 minut pieszego spaceru od placówki. Racjonalne jest także wykorzystanie lokali, w których mieszczą się biblioteki. Są to w większości dość duże pomieszczenia zlokalizowane w przyziemiu, na najniższych kondygnacjach budynków mieszkalnych. Mają one mały potencjał komercyjny, a ze względu na niskie położenie nie są także wskazane do zamieszkiwania. Z kolei dla mieszkańców budynków ta ich funkcja jest nieuciążliwa. Gorzej przedstawia się natomiast dostępność fizyczna tych obiektów. Budynki zlokalizowane są w zagłębieniach terenu, co wymaga często pokonania schodów w celu dostania się do biblioteki.

Trzy nowe ośrodki biblioteczne związane są z rozwojem zabudowy w rejonie ul. Kłobuckiej oraz doinwestowaniem infrastruktury społecznej w rejonie ul. Puławskiej. Dwa z nich, mieszczące się skądinąd w atrakcyjnych budynkach, należą do najmniej dostępnych bibliotek na Ursynowie. Filia przy ul. Fanfarowej mieści się w zaadaptowanym domu jednorodzinnym, do którego wejście wymaga pokonania stromych i śliskich schodów zewnętrznych. Bardzo atrakcyjna, przestronna i starannie zaprojektowana biblioteka przy ul. Kłobuckiej znajduje się na pierwszym piętrze, bez windy. Znacznie bardziej dostępna jest biblioteka przy ul. 6 sierpnia, również zlokalizowana w budynku parterowym, wyposażonym w podjazd dla osób niepełnosprawnych. Dodatkowo biblioteka ta jako jedyna jest wyposażona w bibliomat, umożliwiający odbiór książek poza godzinami otwarcia placówki. Z jednej strony zwiększa to dostępność usługi, z drugiej jednak należy zauważyć, że placówka jest czynna najkrócej spośród wszystkich ursynowskich bibliotek, a wyżej położone szafki bibliomatu nie są dostępne dla osób o ograniczonej mobilności.

Z pozostałych bibliotek tylko jedna (przy ul. Borsuka) ma wejście na poziomie ulicy i nie jest w żaden sposób oddzielona schodami od głównych tras ruchu. Niektóre biblioteki również mają wejście na poziomie chodnika, ale dojście do nich, np. od przystanku autobusu lub stacji metra, wymaga pokonania schodów albo znacznego nadkładania drogi, aby pokonać różnice poziomów po nachylonych alejkach. Należy przy tym zauważyć, że zapewnienie właściwego dostępu wymagałoby i znaczących interwencji przestrzennych, i dużych nakładów finansowych. Biblioteki mają pod tym względem ograniczone możliwości działania. Znaczna część barier jest zlokalizowana na terenie, nad którym nie mają kontroli, należącym do spółdzielni mieszkaniowych. Z kolei biblioteki są dla spółdzielni podmiotami zewnętrznymi, inwestycje w dostęp do nich nie są więc związane z ich własną działalnością.

W przypadku sześciu zlokalizowanych na Ursynowie domów kultury sytuacja jest zróżnicowana. Jeden z nich, najnowszy, Dzielnicowy Ośrodek Kultury (przy ul. Kajakowej) jest zlokalizowany blisko ul. Puławskiej. Pozostałe znajdują się na obszarze zabudowy wielorodzinnej. Ten ośrodek, podobnie jak nowe Ursynowskie Centrum Kultury „Alternatywy”, spełnia warszawskie Standardy Dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami. W pozostałych przypadkach domy kultury mieszczą się w zasobach spółdzielni mieszkaniowych i tylko jedna z poddanych analizie placówek, Dom Kultury „Stokłosa” przy ul. Lachmana 5, spełnia wymogi dostosowania do potrzeb osób niepełnosprawnych. Pozostałe obiekty są tylko częściowo przystosowane. W większości placówek istnieje, co prawda, możliwość dotarcia na poziom parteru, ale schody wewnątrz budynków i brak wind uniemożliwiają osobom niepełnosprawnym faktyczne korzystanie ze świadczonych w nich usług kulturalnych i edukacyjnych.

Na Ursynowie na analizowanym obszarze znajduje się dziewięć kościołów. Są one zlokalizowane w różnych częściach dzielnicy, często w pobliżu przystanków autobusowych, a jeden obok stacji metra. W odróżnieniu od ośrodków kultury i edukacji spora część kościołów jest zlokalizowana także na obrzeżach dzielnicy i w zabudowie ekstensywnej. Dostęp do nich jest zróżnicowany. Większość z nich, poza schodami wyposażonymi w poręcze, posiada również alternatywne ścieżki dostępu w postaci pochylni i podjazdów. Kościoły przy ul. Szumiącej oraz ul. Rybałtów są w pełni dostępne z poziomu terenu, z kolei zabytkowy kościół przy ul. Fosa jest praktycznie niedostępny dla osób z niepełnosprawnościami ruchu, m.in. ze względu na usytuowanie na wzniesieniu i nawierzchnie utrudniające dojście. Większość terenów kościelnych posiada stosunkowo liczne miejsca parkingowe zlokalizowane w pobliżu wejścia do obiektu, ale tylko na części z nich wskazano miejsca przeznaczone dla osób z niepełnosprawnościami. Warto przy tym zauważyć, że dostępność budynków sakralnych może być ograniczona ze względu na sam ich charakter architektoniczny, w tym często stosowane schody wejściowe, dodające budynkom monumentalności, oraz bardzo duże i ciężkie skrzydła drzwiowe.

W odniesieniu do przestrzeni otwartej, łączącej poszczególne funkcje i pozostającej w zarządzie publicznym, wprowadzono wiele rozwiązań z zakresu projektowania uniwersalnego, ułatwiających samodzielne poruszanie się osobom ze szczególnymi potrzebami.

Należą do nich: równe i bezpieczne nawierzchnie, obniżenie chodników na przejściach dla pieszych oraz fakturowe zróżnicowanie posadzek w miejscach niebezpiecznych dla osób słabowidzących i niewidzących (skrzyżowania różnych rodzajów ruchu). Na Ursynowie sytuacja wygląda najlepiej w przypadku nowo powstałej infrastruktury oraz schodów odnowionych, przebudowanych czy zlokalizowanych w obrębie przejść podziemnych stacji metra. W 2023 r. rozpoczęto kolejne prace modernizacyjne związane z doposażeniem stacji metra w dodatkowe windy. Zidentyfikowane w tym obszarze bariery dotyczą przede wszystkim zachowań indywidualnych, w tym nieprzemyślanego zajmowania przestrzeni ruchu (ustawianie obiektów, parkowanie).

W odniesieniu do przestrzeni znajdującej się w zarządzie zarówno ZDM, jak i poszczególnych spółdzielni zidentyfikowano następujące problemy:

- ruch rowerowy po chodnikach,
- bariery architektoniczne w postaci szlabanów, słupków ograniczających parkowanie, betonowych kwietników i koszy na śmieci,
- nielegalnie zaparkowane samochody na ciągach pieszych,
- hulajnogi elektryczne zaparkowane lub porzucone na ciągach pieszych;
- brak pasów prowadzących i płyt ostrzegawczych oraz obniżonych krawężników, nierówności i ubytki nawierzchni (dotyczy zazwyczaj starszych osiedli).

Największą barierą w swobodnym poruszaniu się po mieście stanowią schody, które występują dość często na terenie Ursynowa. Problem ten dotyczy głównie osób poruszających się na wózkach inwalidzkich, przy pomocy chodzików, kul itp., ale też osób słabowidzących lub niewidomych. Należy mieć świadomość, że nawet pojedynczy stopień może zadecydować o tym, że dana osoba zostanie pozbawiona możliwości samodzielnego skorzystania z przestrzeni publicznej.

Przejścia podziemne zlokalizowane w przestrzeni publicznej mogą stanowić barierę, jeśli są wyposażone w schody zamiast łagodnych ramp, łatwo ulegają też dewastacji. Brak oświetlenia sprawia, że robią wrażenie miejsc mało bezpiecznych z powodu izolacji tego obszaru od terenu ulicznego. Niektóre przejścia podziemne zaprojektowane w pierwszej fazie powstawania osiedli mają taki właśnie charakter. Inaczej przedstawia się sytuacja w przypadku przejść podziemnych powiązanych ze stacjami metra, które są wyposażone w rampy i dobrze oświetlone, przebywają w nich zazwyczaj inne osoby, korzystające z metra lub lokali handlowych, a także bankomatów czy biletomatów. Dodatkowo przestrzeń ta jest objęta ochroną służb metra i pozostaje pod nadzorem zarówno przebywających w niej pracowników, jak i kamer.

6. Podsumowanie

Podejście do dostosowania przestrzeni publicznej do szczególnych potrzeb niektórych użytkowników zmieniło się znacząco od lat 70. XX w., pierwszej, w dużej mierze decydującej, fazy urbanizacji obecnej dzielnicy Ursynów. Na jej przykładzie widać różnice zarówno

w czasie, jak i między działaniami różnych podmiotów władających przestrzenią. W XX w. wiele rozwiązań urbanistycznych i architektonicznych nie sprzyjało korzystaniu z przestrzeni przez niepełnosprawnych użytkowników. Popularne wówczas wśród projektantów schody, różnice poziomów, meandrujące ciągi pieszo-jezdne funkcjonują do dziś. Z jednej strony tworzą atrakcyjne wizualnie przestrzenie, z drugiej – są pełne barier, których usunięcie bez obniżenia poziomu estetyki przestrzeni jest dużym wyzwaniem organizacyjnym i finansowym. Transformacja i włączenie Polski do UE zaowocowały nową zabudową, często lepiej przystosowaną do szczególnych potrzeb, bardziej czytelną, z rozwiązaniami wywodzącymi się z projektowania uniwersalnego. Przyniosły one jednak nowe problemy, w tym wydzielenie przestrzeni, bariery w postaci grodzonych osiedli, takie przeszkody jak elementy komercyjne (tablice informacyjne, reklamy) blokujące przejścia, a także zawłaszczanie przestrzeni przez parkowanie samochodów w miejscach do tego nieprzeznaczonych.

Na obszarze dzielnicy przestrzeń kształtowana jest przez podmioty publiczne i prywatne, podlegające różnym regulacjom prawnym i w różnym stopniu biorące pod uwagę obecność osób o szczególnych potrzebach. Osoba niepełnosprawna, poruszając się w przestrzeni publicznej, traktuje ją jako całość, nie musi i nawet nie może wiedzieć, jak wielu interesariuszy odpowiada za poszczególne obszary. Stąd potrzeba koordynacji działań poszczególnych interesariuszy w taki sposób, aby właściwe rozwiązania stosowane przez jednych nie były niwelowane przez zaniedbania innych. Dla osoby niepełnosprawnej wystarczy jedna bariera na całej trasie, aby uniemożliwić jej dotarcie z punktu do punktu. Świadomość, że taka bariera występuje, lub nawet obawa, że można ją napotkać, może zniechęcać do podejmowania prób samodzielnego poruszania się w przestrzeni publicznej i korzystania z różnych obiektów użyteczności publicznej. Ogranicza to samodzielność osób o szczególnych potrzebach, obniża ich poczucie godności [Jacobson, 2009; Sadowy, 2014] oraz zmniejsza różnorodność użytkowników i gotowość spotkania Innego, postulowaną przez Sennetta [2001], wykluczając część użytkowników z ważnej sfery publicznej. Do pewnego stopnia funkcję koordynatora mogą pełnić organizacje pozarządowe, które monitorują bariery na całym obszarze (miasta, dzielnicy, osiedla) i kierują uwagi pod adresem podmiotów odpowiedzialnych za konkretne działania i obszary. Koordynacją taką mogą kierować też odpowiednie służby miejskie, w tym przypadku widać jednak raczej rozdzielenie kompetencji i brak wystarczającej współpracy, zwłaszcza z podmiotami niepublicznymi.

Na podstawie przeprowadzonej analizy należy jednak stwierdzić, że obiekty i przestrzenie pozostające w gestii samorządu (na poziomie m.st. Warszawy i dzielnicy) należą do najlepiej dostosowanych. Widoczna jest tu rola lidera, jakim są podmioty komunalne, które, realizując swoje zadania i wypełniając przepisy prawa, wprowadzają jednocześnie w przestrzeń publiczną standard nie tylko materialny, ale także etyczny. Jest to bardzo istotne również ze względu na dużą liczbę odbiorców. Warszawskie metro, a w dalszej kolejności Miejskie Zakłady Autobusowe (MZA) obsługują ogromną liczbę użytkowników. Większość mieszkańców przynajmniej raz na jakiś czas korzysta także z usług świadczonych w urzędzie dzielnicy. Oznacza to, że po pierwsze w tak licznych grupach znajdują

się z pewnością także osoby o szczególnych potrzebach, które mają zapewniony dostęp do tych podstawowych usług. Po drugie zaś nawet osoby sprawne, widząc przestrzeń zaprojektowaną w sposób uniwersalny oraz oznakowania czy ułatwienia dla osób niepełnosprawnych, mogą uwrażliwić się na ich potrzeby i lepiej zrozumieć bariery, z jakimi się stykają. Kolejną oczywistą wartością jest po prostu funkcjonowanie na równych prawach w tej samej przestrzeni osób o różnych potrzebach i możliwościach, co jest podstawą solidarnego, demokratycznego społeczeństwa. Warszawski Transport Publiczny jest ważnym interesariuszem, który konsekwentnie dba o dostępność przestrzeni i jej jakość oraz znacząco wpływa na przestrzeń publiczną. Także ursynowski urząd dzielnicy wykazuje bardzo wysoki standard dbałości o szczególne potrzeby mieszkańców.

Pozostali interesariusze kierują swoje działania do mniejszych grup użytkowników, w tym z założenia nie do wszystkich. Dotyczy to zarówno ośrodków kultu, z których korzystają wyłącznie osoby konkretnego wyznania, jak i bibliotek oferujących usługi dla osób posługujących się językiem polskim (z wyjątkiem jednej biblioteki obcojęzycznej, gdzie dostępne są książki w pięciu innych językach). Nie oznacza to jednak, że zarządcy tych obiektów nie powinni starać się zapewnić jak największej dostępności swoich nieruchomości. Pod tym względem dobrze dostosowane są kościoły, dysponują one jednak lepszym władztwem nad terenem, a ich nieruchomości i możliwości finansowe są większe niż w przypadku bibliotek czy domów kultury. Niezwykle ważnym interesariuszem są również spółdzielnie mieszkaniowe, zrzeszające wielu mieszkańców Ursynowa; na ich nieruchomościach mieszczą się domy kultury i biblioteki. W przypadku spółdzielni widoczne są największe zaniedbania zarówno pod kątem analizowanych obiektów użyteczności publicznej, jak i ogólnie dostępnej przestrzeni publicznej. Pozwala to dostrzec znaczenie regulacji prawnych, które nakładają na podmioty publiczne i korzystające z finansów publicznych wymogi dostępności. Spółdzielnie nie mają obowiązku podporządkowywać się tym przepisom; dysponują one dużymi, kosztownymi w utrzymaniu terenami i przynajmniej w okresie badania można było zauważyć, że dostosowanie przestrzeni dla osób o szczególnych potrzebach nie stanowi ich priorytetu mimo podejmowanych jednostkowych działań (głównie w postaci instalowania ramp przy wejściach do budynków mieszkalnych).

Na terenach spółdzielni widać także potrzebę współpracy i koordynacji. W przypadku, gdy dostęp do danego ośrodka wymaga przekształcenia terenu czy umieszczenia określonych urządzeń na terenie będącym w gestii innego podmiotu, możliwe są dwa rozwiązania. Jedno polega na zawarciu porozumienia między podmiotami, drugie – na koordynowaniu działań z poziomu jednostki samorządu terytorialnego (miasta, dzielnicy). W tym drugim przypadku należy poszukiwać również możliwości ponoszenia kosztów niezbędnych inwestycji. Takie rozwiązanie byłoby np. konieczne w kwestii zapewnienia dostępu do bibliotek. Lokalizacja pochylni czy urządzeń na terenie zarządzanym przez spółdzielnie mieszkaniowe wymaga ich zgody, m.in. ze względu na ponoszone koszty niefinansowe – zmniejszenie powierzchni biologicznie czynnej, uciążliwości związane z budową. Z kolei finansowanie ich może przekraczać zasoby samej biblioteki, a inwestowanie środków publicznych na terenie

spółdzielni jest traktowane przez jednostki samorządu terytorialnego z dużą ostrożnością – jako inwestycja na terenie prywatnym.

W przypadku domów kultury oraz kościołów widać zróżnicowanie w zakresie dostosowania przestrzeni do użytkowników ze szczególnymi potrzebami w poszczególnych obiektach. Ilustruje to znaczenie zaangażowania osób odpowiedzialnych za poszczególne lokalizacje. Warto przy tym zwrócić uwagę na różnice w podejściu do estetyki i architektury. Jeżeli kwestie estetyczne, zabytkowe czy też związane z nadaniem bardziej monumentalnego stylu są kluczowe, to trudniej o dostosowanie tych miejsc do szczególnych potrzeb użytkowników. Architektura nowoczesna bardziej sprzyja takim rozwiązaniom, również poprzez poszukiwanie nowego języka estetycznego.

Komunikacja między różnymi podmiotami komunalnymi wydaje się najprostsza, można jednak zauważyć, że nie jest ona realizowana w wystarczającym stopniu w ich bieżącej działalności. Najlepsze efekty widoczne są w przypadku stacji metra, które znajdują się w gestii jednego, bardzo aktywnego i dobrze zarządzanego podmiotu. Nie bez znaczenia jest także opóźnienie dotyczące budowy metra, powstającego już w znacznym stopniu zgodnie z bardziej współczesnymi przepisami, ale także w okresie większej świadomości szczególnych potrzeb niektórych użytkowników. Domy kultury, projektowane i budowane w początkowych latach istnienia Ursynowa, są dziś często w złym stanie technicznym; na etapie ich powstania inne było też otoczenie prawne (ustawodawstwo) i instytucjonalne (brak organizacji pozarządowych, aktywnie zajmujących się prawami osób niepełnosprawnych) oraz ogólna świadomość omawianych problemów. Środowisko zabudowane jest trudne i kosztowne do przekształcenia. Dlatego tak ważne jest, aby wszystkie nowe inwestycje były kształtowane już zgodnie z zasadami równości dostępu i aby objęły one także dostosowanie istniejących zasobów. Być może inwestycje i działania sektora publicznego staną się inspiracją do podejmowania kolejnych inicjatyw przez wszystkich interesariuszy przestrzeni.

Bibliografia

Dokumenty prawne

1. Agenda 22 – Lokalne Władze (2002). Zarząd Główny Polskiego Stowarzyszenia na Rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym, Warszawa.
2. Karta Praw Osób Niepełnosprawnych (M.P. 1997 nr 50, poz. 474, 475).
3. Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 326/02).
4. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 nr 78, poz. 483).
5. ONZ (2006). Konwencja Narodów Zjednoczonych o Prawach Osób Niepełnosprawnych, przyjęta rezolucją Zgromadzenia Ogólnego ONZ z dnia 13 grudnia 2006 r. (A/RES/61/106).
6. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 30 listopada 2017 r. w sprawie wdrażania europejskiej strategii w sprawie niepełnosprawności (2017/2127 (INI)).

7. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (Dz.U. 2002 nr 75, poz. 690).
8. Standardy Dostępności dla m.st. Warszawy (2017). Zarządzenie nr 1682/2017 Prezydenta m.st. Warszawy z dnia 23 października 2017 r. w sprawie tworzenia na terenie miasta stołecznego Warszawy dostępnej przestrzeni, w tym infrastruktury dla pieszych ze szczególnym uwzględnieniem osób o ograniczonej mobilności i percepcji.
9. Uchwała nr 27 Rady Ministrów z dnia 16 lutego 2021 r. w sprawie przyjęcia dokumentu Strategia na rzecz Osób z Niepełnosprawnościami 2021–2030 (M.P. 2021 poz. 218).
10. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz.U. 1994 nr 89, poz. 414).
11. Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnianiu osób niepełnosprawnych (Dz.U. 1997 nr 123, poz. 776).
12. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. 2003 nr 80, poz. 7170).
13. Ustawa z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (Dz.U. 2019 poz. 1696).

Wydawnictwa zwarte

1. Albin, K. (2020). Mniej obrazów, więcej słów. Dostępność konferencji naukowych dla osób z dysfunkcją wzroku. W: *Jak badać zjawisko niepełnosprawności. Szanse i zagrożenia założeń teoretycznych i metodologicznych studiów nad niepełnosprawnością*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
2. BONA FIDES (2020). *Standardy dostępności ruchu pieszych dla miast i gmin Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii*. Katowice: Górnośląsko-Zagłębiowska Metropolia.
3. Finlayson, G.J. (2005). *Habermas: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
4. Jacobs, J. (1961). *Jane Jacobs. The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House (wydanie polskie: *Śmierć i życie wielkich miast Ameryki*. Warszawa: Fundacja Centrum Architektury, 2014).
5. Kowalski, K. (2016). *Projektowanie bez barier – wytyczne*. Warszawa: Stowarzyszenie Przyjaciół Integracji.
6. Królikowski, L. (2014). *Ursynów wczoraj, dziś, jutro*. Warszawa.
7. Pańków, L. (2017). *Bloki w słońcu. Mała historia Ursynowa Północnego*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
8. Prządak, M. (2021). *Sekrety Ursynowa*. Łódź: Księży Młyn Dom Wydawniczy Michał Koliński.
9. PZN (2016). *Projektowanie i adaptacja przestrzeni publicznej do potrzeb osób niewidomych i słabowidzących*. Warszawa.
10. Rogiński, A. 2017. *Historia Ursynowa okiem dziennikarza*. Warszawa: Oficyna Wydawniczo-Poligraficzna ADAM.
11. Sennett, R. (2018). *Building and Dwelling: Ethics for the City*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
12. SISKOM (2013). *Diagnoza głównych barier architektonicznych w przestrzeni publicznej Warszawy*. Warszawa: Stowarzyszenie Integracji Stołecznej Komunikacji.

13. Soulier, N. (2012). *Reconquérir les rues. Exemples à travers le monde et pistes d'actions*. Paris: Ulmer.
14. Trociuk, S. (red.). (2011). *Zasada równego traktowania – prawo i praktyka. Dostępność Infrastruktury Publicznej dla Osób z Niepełnosprawnością. Analiza i zalecenia*. Warszawa: Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich.
15. WHO (2022). *Global Report on Health Equity for Persons With Disabilities*. Geneva.
16. Williams, K., Green, S. (2001). *Literature Review of Public Space and Local Environments for the Cross Cutting Review*. Oxford: Oxford Brookes University, Oxford Centre for Sustainable Development.
17. Wysoki, M. (2009). *Samorząd równych szans. Dostępna przestrzeń publiczna*. Kraków: Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego.
18. Żylski, T. (2016). *Plan na plan*. Warszawa: Stowarzyszenie Odblokuj. Miasto Stołeczne Warszawa.

Artykuły naukowe

1. Benjamin, S., Bottone, E., Lee, M. (2021). Beyond Accessibility: Exploring the Representation of People with Disabilities in Tourism Promotional Materials, *Journal of Sustainable Tourism*, 29 (2–3), s. 295–313.
2. Blackman, T.I.M., Mitchell, L., Burton, E., Jenks, M., Parsons, M., Raman, S., Williams, K. (2003). The Accessibility of Public Spaces for People with Dementia: A New Priority for the 'Open City', *Disability and Society*, 18(3), s. 357–371.
3. Campanella, T. (2011). Jane Jacobs and the Death and Life of American Planning, *Places Journal*, April, s. 141–179.
4. Damurski, L., Pluta, J., Maier, K., Andersen, H.T. (2019). Stakeholders in the Local Service Centre: Who Should Be Involved in the Planning Process? Insights from Poland, *Czech Republic and Denmark. Bulletin of Geography. Socio-Economic Series*, 43, s. 91–106.
5. Gawron, G. (2015). Universal design – projektowanie uniwersalne jako idea w dążeniu do osiągnięcia partycypacji społecznej osób niepełnosprawnych, *Roczniki Nauk Społecznych*, 43(1), s. 125–144.
6. Habermas, J. (2021). Public Space and Political Public Sphere – The Biographical Roots of Two Motifs in My Thought, *The Journal of Philosophy of Disability*, 1, s. 105–115.
7. Hollander, E.L. de, Proper, K.I. (2018). Physical Activity Levels of Adults with Various Physical Disabilities, *Preventive Medicine Reports*, 10, s. 370–376.
8. Jacobson, N. (2009). A Taxonomy of Dignity: A Grounded Theory Study, *BMC International Health and Human Rights*, 9(3), s. 1–9.
9. Kowalski, K. (2013). Dostępność architektoniczna w świetle ustawy o zapewnieniu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami, *Niepełnosprawność – Zagadnienia, Problemy, Rozwiązania*, 1(6), s. 71–99.
10. Lindenau, M., Böhler-Baedeker, S. (2014). Citizen and Stakeholder Involvement: A Precondition for Sustainable Urban Mobility, *Transportation Research Procedia*, 4, s. 347–360.
11. Rimmer, J.H., Riley, B., Wang, E., Rauworth, A. (2005). Accessibility of Health Clubs for People with Mobility Disabilities and Visual Impairments, *American Journal of Public Health*, 95(11), s. 2022–2028.

12. Sadowy, K. (2014). Godność życia jako miernik rozwoju społeczno-gospodarczego miast, *Studia Regionalne i Lokalne*, 15(55), s. 64–78.
13. Said, A. (2015). We Ought To Be Here: Historicizing Space and Mobilization in Tahrir Square, *International Sociology*, 30(4), s. 348–366.
14. Sennett, R. (2001). A Flexible City of Strangers, *Le Monde Diplomatique*, 2, s. 1–8.
15. Szalewicz, K. (2018). Projektowanie uniwersalne – zagospodarowanie przestrzeni dla osób niepełnosprawnych, *Niepełnosprawność*, 30, s. 401–419.
16. Terzi, C., Tonnelat, S. (2017). The Publicization of Public Space, *Environment and Planning A: Economy and Space*, 49(3), s. 519–536.
17. Tota, P. (2017). Miasto inteligentne – miasto dostępne. Nowoczesne technologie miejskie w kontekście projektowania uniwersalnego, *Środowisko Mieszkaniowe*, 19, s. 4–12.
18. Tufekci, Z., Wilson, C. (2012). Social Media and the Decision to Participate in Political Protest: Observations from Tahrir Square, *Journal of Communication*, 62(2), s. 363–379.
19. Wendt M. (2009). The Importance of Death and Life of Great American Cities (1961) by Jane Jacobs to the Profession of Urban Planning, *New Visions for Public Affairs*, 1, s. 1–24.
20. Wood, T., Dolmage, J., Price, M., Lewiecki-Wilson, C. (2014). Where We Are: Disability and Accessibility, *Composition Studies*, 42(2), s. 147–150.

Materiały internetowe

1. Budowlane ABC (2022). *Standardy projektowania budynków dla osób niepełnosprawnych*, <https://budowlaneabc.gov.pl/standardy-projektowania-budynkow-dla-osobniepełnosprawnych/wprowadzenie/projektowanie-uniwersalne-objasnienie-koncepcji> (dostęp: 11.04.2022).
2. Komisja Europejska (2021). *Union of Equality Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021–2030*, <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8376&urthPubs=yes> (dostęp: 7.12.2023).
3. Mateja, K. (2020). *Dostępność obiektów dla osób niepełnosprawnych. Przepisy*, <https://inzynierbudownictwa.pl/dostepnosc-obiektow-dla-osob-niepełnosprawnych-przepisy/> (dostęp: 7.04.2022).
4. McGuirk, J. (2018). *Can Cities Make Us Better Citizens?*, <https://www.newyorker.com/books/page-turner/can-cities-make-us-better-citizens> (dostęp: 6.12.2023).
5. Na Ursynowie (2023). *Spółdzielnie mieszkaniowe*, <http://naursynowie.pl/Spoldzielnie-mieszkaniowe.aspx> (dostęp: 7.12.2023).
6. New Urban Agenda (2022). *Stakeholder Case Studies*, <https://www.urbanagendaplatform.org/stakeholder-case-studies> (dostęp: 7.12.2023).
7. ONZ (1993). Standardowe Zasady Wyrównywania Szans Osób Niepełnosprawnych przyjęte rezolucją Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych z dnia 20 grudnia 1993 r., https://www.tus.org.pl/uploads/dokumenty/standardowe_zasady_wyrownywania_szans_osob_niepełnosprawnych.pdf (dostęp: 27.04.2023).
8. Portal Funduszy Europejskich (2022). *Program Dostępność Plus*, <https://www.fundusze-europejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-europejskie-bez-barier/dostepnosc-plus/> (dostęp: 7.04.2022).

9. Transport Publiczny (2020). *Cały autobusowy WTP jest już niskopodłogowy. Łącznie z „eLkami”*, <https://www.transport-publiczny.pl/wiadomosci/cal-y-warszawski-transport-publiczny-jest-juz-niskopodlogowy-lacznie-z-elkami-63912.html> (dostęp: 7.12.2023).
10. Urząd m.st. Warszawy (2012). *Od 15 lat niskopodłogowe jeżdżą po Warszawie*, <https://um.warszawa.pl/-/od-15-lat-niskopodlogowce-jezdza-po-warszawie> (dostęp: 7.12.2023).
11. Urząd m.st. Warszawy (2022). *Oficjalny portal miasta*, <https://um.warszawa.pl/> (dostęp: 7.04.2022).
12. Warszawski Transport Publiczny (2023). *Strona główna*, <https://www.wtp.waw.pl/> (dostęp: 7.12.2023).
13. Wsparcie Warszawa (2023). *Dostępność architektoniczna*, <https://wsparcie.um.warszawa.pl/dostepnosc-architektoniczna> (dostęp: 7.12.2023).

Stakeholders of accessible public space: the example of Warsaw's Ursynów

Abstract

The aim of the study was to assess the accessibility of public places to meet the requirements of people with special needs by selected entities and institutions responsible for accessibility of such public places in a case study of Ursynów, one of Warsaw's districts. The analysis covered public services such as libraries, community centres, the District Hall, public transport, churches, and functional public spaces. The specific aims were the following: the assessment of the differences between owners/managers of the public places, defining the leader whose actions may influence the overall quality of the public space, identifying barriers and good practices.

The study involved the field research, observation (including the participant one) from May 2022 to November 2023, as well as desk research.

Barriers and good practices were identified. The leader to set both formal and informal standards (good practices) of actions taken is the local government, both at the municipal and district levels. The barriers to disseminating the good practices involved insufficient cooperation among stakeholders (both inside the local government structures and intersectoral), conflicts of interests among public places users, and the need for considerable financial outlays. Insufficient awareness of some individual users of public area results in the users' behaviours lowering the accessibility of public places.

Keywords: accessibility, disability, public space, local government, Warsaw
